

„Dezvoltare acasă” și „casă a dezvoltării”. Interferențe afro-europene.

Diana Sfetlana STOICA

Abstract: *The purpose of this paper is to compare and criticize the concept of development at home (as a typical anti-migratory mindset revealed in some European contexts, whether nations, communities or only groups of citizens), with the concept of home for development (used from an African standpoint, as hosted in a postcolonial frame), in a still Eurocentric pattern of thought. Therefore, the concept of home is regarded through the lens of postcolonial paradigms and the central aim is to synthesize, from this comparative analysis, the points of intersection on different views on development (at the native home, or abroad, in the space of adoption), to align them to some perspectives on the notions of home, space, and community. The proposed qualitative analysis tries to highlight the political meanings of home, while deconstructing space and community. The importance of establishing links between views on the concept of home as root for development, lays in the possibility to advance more recent theoretical approaches that could shape the public discourse on the matter of the Other, especially in Hungary and Italy.*

Keywords: *home, development, space, community, value.*

Textul de față invită la o reflecție și o analiză cu privire la acea retorică eurocentrică și radicalizantă a Europei, care a formulat constructul „dezvoltare acasă” *versus* retorica de origine afrocentrică ori în discurs al studiilor africane, care susține constructul de „casă a dezvoltării”. Pentru simplificare, retorica radicalizantă a Europei aleasă în context este cea a Ligii Nordului din Italia și a Partidului Fidesz din Ungaria, puse în oglindă cu o retorică ce la prima vedere pare diametral opusă din punctul de vedere al mobilității, ca generator al anxietății, atât printre imigranți, cât și în comunitatea gazdă¹.

Prin analiza critică a unui discurs politic, ca în cazul interviului cu liderul Fidesz, Viktor Orbán², disponibil pe site-ul oficial al guvernului maghiar, iar ulterior trecut prin filtrul media și repropus audiențelor largi și nedefinite în comunitatea virtuală, intenția este de a trasa limitele conceptuale ale metaforei „dezvoltare acasă” și de a le face opozabile metaforei din discursul

---

¹ Claire Mercer, Ben Page, Martin Evans, *Development and the African Diaspora. Place and the Politics of Home*, Zed Books Ltd., Londra, 2008, p. 26.

² Vezi <http://www.miniszterelnok.hu/magyarorszag-az-otthonunk-meg-kell-vedenunk>.

african cu privire la o potențială „casă a dezvoltării”. O analiză analogă va fi efectuată asupra unor discursuri publice ale liderului Matteo Salvini și ale unor retorici auxiliare acestuia, care au fost mediatizate în Italia, precum și, pe un al treilea nivel, a discursurilor din academie, în materia studiilor de dezvoltare și africane.

Această evaluare a conceptelor construite pe trei nivele, căutând într-un anume context național discursul autorității, într-un altul, discursul media și, pe al treilea nivel, care depășește cadrul național, un discurs al academiei, este limitativă. Totuși, ea este justificată de un echilibru al surselor cu privire la paradigmele urmărite: o sursă vest-europeană, una central-europeană și una africană, precum și un echilibru al efectului asupra comunității sau al prezenței comunității în această paradigmă.

Analiza se va concentra pe surprinderea a două aspecte, ale apartenenței ca drept³ și identificării ca libertate în sensul dezvoltării⁴, începând cu modelarea noțiunii de *casă* în domeniul studiilor de dezvoltare și având în vedere premisa că la nivel european discursurile acestea poartă încă totemul naționalist, de la cele mai tradiționaliste dintre națiuni până la cele mai vestice și mai puțin considerate astfel⁵.

În urma analizei critice pe cele trei niveluri, obiectivul este acela de a numi și argumenta existența unor puncte de interferență între percepțiile eurocentrice și cele afrocentrice asupra dezvoltării, în raport cu spațiul real sau virtual de concretizare a acesteia. Spațiul de referință este însă abstractizat, în calitate de „casă” sau „acasă/cămin”, cu aferentele valențe emoționale valorificate în aceste sensuri. Existența sau numărul unor asemenea interferențe ar putea constitui un argument pentru omogenizarea perspectivelor și facilitarea procesului comunicațional intra și intercultural, în legătura cu tema Celuilalt, a migrantului, a minoritarului, contribuind nu atât la atenuarea unor discursuri extremiste, bazate pe manipularea de stereotipuri, cât pe oferirea unor alternative de apărare împotriva acestora audiențelor potențial receptive.

Perspective asupra noțiunilor fluide de *casă*, *dezvoltare* și *comunitate*

Casa (pentru care, în folosirea individuală, se va folosi termenul *cămin*, de la sensurile sale mai complete, prin traducerea și interpretarea din studiile de profil care sunt preponderent în

---

³ Jan Willem Duyvendak, *The Politics of Home: Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United States*, Macmillan Publishers Ltd., Hampshire, 2011, p. 3.

⁴ Amartya Sen, *Development as Freedom*, Alfred A. Knopf, Inc., New York, 2000.

⁵ Jan Willen Duyvendak, *op. cit.*, p. 1.

limba engleză, deci din englezescul *home*) este spațiul afectiv unde sentimentul de apartenență⁶ este concretizat printr-o libertate de apartenență sau de integritate personală, unde identificarea⁷ este asigurată de libertatea de a se reprezenta și de a fi recunoscut de alții ca aparținând acelui spațiu⁸. În materie de studii de dezvoltare, noțiunea *casă* trebuie evaluată din perspectiva acestor libertăți. Dar a nu se înțelege, din punct de vedere politic, că această „casă” ar fi la fel de puțin flexibilă ca obiectul pe care îl desemnează în sensul propriu.

De obicei, achiziția unei case presupune un timp de cercetare a oportunităților, un studiu asupra costurilor acestora, iar dobândirea ei deschide calea către exercitarea unor drepturi de apartenență și identificare, ce vor fi opozabile libertăților celorlalți.

În acest sens, în contextul paradigmei dezvoltării ca libertate, ce ar consta în eliminarea oricăror constrângeri care ar lăsa subiecții dezvoltării, adică indivizii, cu puține oportunități de a-și exercita raționalitatea⁹, crearea noțiunii de *casă*, care se formează în funcție de sensurile care îi sunt date¹⁰ din punct de vedere politic, ar fi un act creator, dar, în fond, un act de putere. Iar un construct care să facă referire și să reunească sub același acoperiș ideologic atât valoarea reprezentată de noțiunea de *casă* cât și cea de *dezvoltare* ar reprezenta nu o tautologie, cum este ea sugerată de paradigma unei „dezvoltări care ar începe de acasă”¹¹, ci o antonimie structurală.

Dintr-o altă perspectivă, neo-behavioristă, noțiunea de *casă* se referă la spațiul vital către care ar exista o perenă tendință de revenire¹², susținută de conștientizarea apartenenței și nevoia de identificare. Această revenire aduce în context mobilitatea, ca libertate, fapt, dar și justificare a fenomenului migraționist, introdus în analiza de față doar ca un context de producere a unor discursuri. Referirea la fenomenul migraționist are o vocație holistă, iar un aspect necesar a fi luat în considerare în legătură cu acesta, pentru o analiză a constructelor dezvoltării, este reprezentat de comunitatea multiculturală, în limitele conceptuale ale căreia este util de operat.

---

⁶ Alison Blunt, Robyn Dowling, *Home Key Ideas in Geography*, Routledge, New York, 2006, p. 22.

⁷ Zygmunt Bauman, *Culture in a Liquid Modern World*, trad. Lydia Bauman, Polity Press, Cambridge, 2001, p. 6.

⁸ Ho Hon Leung „Introduction: Home, Community and Identity”, în Robert W. Compton, Jr., Ho Hon Leung, Yaser Robles (ed.), *Dynamics of community formation. Developing identity and notions of home*, Springer Nature, New York, 2018, pp. 3-13.

⁹ Amartya Sen, *op. cit.*, p. xii. „Development consists of the removal of various types of freedoms that leave people with little choice and little opportunity of exercising their reasoned agency. The removal of substantial freedoms, it is argued here, is constitutive of development.”

¹⁰ C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *Development Begins at Home: Problems and Prospects of the Sociology of Development*, The Anchor Press Ltd., Essex, 1982.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 3.

Comunitatea este, în cele mai recente teorii, o totalitate fondată de umanitate, semnificând și casă, liniște și familie¹³. Comunitatea nu este însă mai puțin flexibilă decât așa cum casa era definită anterior¹⁴, printr-o exemplificare intuitivă. Pe de o parte, această flexibilitate este argumentată de paradigma modernității lichide¹⁵; pe de altă parte, ea este reflectată în studii etnografice de critică a multiculturalității, prin aserțiunea tautologică „Căminul nu mai este același, odată ce l-ai părăsit”¹⁶. Această deconstrucție a spațiului căminului are o funcție și o miză politică în ceea ce privește actul de putere asupra definirii spațiului, a apartenenței și a identificării, considerând observațiile din registrul studiilor postcoloniale, conform cărora, e.g., prin mimă a culturii colonizatorului, subiectul colonizat devenise alteritate, dar nu se mai putea identifica, nefiind acasă nici cu colonizatorul, nici cu sine¹⁷.

Modelarea unei comunități multiculturale, ca fiind una dintre rezultatele fenomenului migraționist, presupune și această ipoteză a alterității, pusă în corelație cu discursul postcolonialist. Acesta vede în chiar problematica gestionării comunicării dintre identitate și alteritate blazonul inconsistenței construcției de discursuri vestice, eurocentrice¹⁸, a căror replicare este posibilă și în alt spațiu decât cel al vestului sau centrului¹⁹. În fapt, această comunicare are loc în spațiul definit al unui cămin, care trebuie găsit, menținut și apărat de fiecare parte²⁰, unde, ca urmare, un conflict între „cel care caută” și „cel care apără” este în continuare inerent.

Comunitatea ar fi materializarea acestui spațiu imaginativ, nedefinit, în care tocmai comunitatea este căutată, în calitate de cămin, prin satisfacerea nevoii la apartenență (securitate) și exercitarea dreptului aferent, precum și a libertăților de identificare și de mobilitate, ca și corolar al celei dintâi. Noțiunea de *comunitate* este justificativă în context și pe considerentul relevanței abordărilor sale în raport cu relațiile de putere, atât în materie de dezvoltare alternativă cu accent pe capacitate²¹, cât și în teoriile clasice cu accent pe creșterea economică, plecând

---

¹³ Tony Blackshaw, *Key Concepts in Community Studies*, Sage Publication Ltd., Londra, 2010, p. 21.

¹⁴ Ho Hon Leung, loc. cit.

¹⁵ Zygmunt Bauman, *op. cit.*, p. 11.

¹⁶ Barry Kanpol, Peter McLaren, *Critical Multiculturalism. Uncommon Voices in a Common Struggle*, Henry A. Giroux, Paulo Freire (ed.), Greenwood Publishing Group, Inc., Westporter, 1995, p. 184.

¹⁷ Tony Blackshaw, *op. cit.*, p. 87.

¹⁸ C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *op. cit.*, p. 8.

¹⁹ Catherine Hall, „Histories, empires and the post-colonial moment”, în Iain Chambers, Lidia Curti, *The post-colonial question*, Routledge, Londra, 1996, pp. 65-78.

²⁰ C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *op. cit.*, p. 7.

²¹ Amartya Sen, *op. cit.*

chiar de la exemplul dezvoltării comunitare, indicate de un set de practici pentru gestionarea comunităților din colonii, astfel încât acestea să fie pregătite pentru o dominație colonială²².

Conform studiilor geopolitice, dezvoltarea unei comunități ar fi încă dependentă, parțial și în mod clasic, de teritoriul acesteia^{23, 24}. Ca o finisare a determinismului clasic, conform căruia evoluția inerentă este dată de corespondența om-mediului și manifestarea acesteia în materie de schimbare socială²⁵, latura de factură spațială a dezvoltării este justificată de prezența în discurs a unei comunități. Aceasta, la rândul ei, presupune nu doar un teritoriu fizic, ci și unul virtual-emoțional, de obicei mai extins, apoi individul, ca membru al comunității, cu libertățile de apartenență și drepturile de identificare și nu în ultimul rând mobilitatea, ca libertate, drept sau valoare.

Din perspectiva holistă propusă, o reconsiderare a dimensiunii temporale a comunității, în evaluarea sensului de comunitate indus în constructe de tipul „casă a dezvoltării” sau „dezvoltare acasă” repropune ideea de dezvoltare cu sensul de evoluție, despre care sunt necesare o serie de reflecții tematice.

Sugerat a fi desuet²⁶, termenul *dezvoltare* a servit studiilor de cercetare din ultimele decenii, ca antagonism la *subdezvoltare*²⁷, a cărei percepție fusese acutizată în discursul politic al Lumii a Treia, ca urmare a paradigmatelor postcolonialiste cu privire la marginalizare^{28, 29, 30, 31} și rolul colonizator al dezvoltării³². Asemenea premise și intuiția asupra dezvoltării ca libertate a Amartyei Sen au deschis orizontul conceptualizării dezvoltării ca libertate de alegere³³. În fapt,

---

²² Charles Taylor, *Modern Social Imaginaries*, Duke University Press, Durham, 2004.

²³ Tony Blackshaw, *op. cit.*, p. 58.

²⁴ Jonathan Crush (ed.), *Power of Development*, Taylor & Francis e-Library 1995, Routledge, Londra, 2005, p. 6.

²⁵ Alexandru Burian, *Geopolitica lumii contemporane. Curs de lecții*, CEP USM, Chișinău, 2008.

²⁶ Wolfgang Sachs (ed.), „Introduction”, în *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books Ltd., Londra, New York, 1992.

²⁷ Gustavo Esteva, „Development”, în Wolfgang Sachs (ed.), *op. cit.*, pp. 6-26.

²⁸ A.G.A. Bello, „Some methodological controversies in African Philosophy”, în Kwasi Wiredu, William E. Abraham, Abiola Irele, Ifeanyi A. Menkiti, *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004, pp. 263-274.

²⁹ Madalitso Zililo Phiri, „Africa’s governance travails after more than two decades of democratic experiments”, în Olayinka Akanle, Jimí Olálékan Adésinà (ed.), *The Development of Africa: Issues, Diagnoses and Prognoses*, Springer International Publishing AG, Cham, 2018, pp. 133-155.

³⁰ Benjamin Anaemene, „Health and Diseases in Africa”, în Olayinka Akanle, Jimí Olálékan Adésinà (ed.), *op. cit.*, pp. 207-227.

³¹ Olayinka Akanle, „Non-state Actors as the Strategic Realm in Africa’s Development”, Olayinka Akanle, Jimí Olálékan Adésinà (ed.), *op. cit.*, pp. 289-307.

³² John Rapley, *Understanding Development*, Lynne Rienner Publishers, Inc., Londra, 2007, p. 4.

³³ Craig Johnson, *Arresting Development: The power of knowledge for social change*, Routledge, New York, 2009, p. 110.

conform definiției date dezvoltării în Human Development Reports al UNPD, aceasta ar însemna creșterea posibilității de alegere³⁴ în susținerea căreia dreptul la identificare ar câștiga prioritate, ca urmare a libertății de a alege spațiul de identificare, în comunitatea de origine sau de adopție. Libertatea de alegere poate fi, din perspectivă existențialistă, pe deplin justificată, doar dacă dreptul de identificare este garantat, iar în acest sens, față de Sinele subiect sau obiect al dezvoltării, identificarea ar avea nevoie de un spațiu real sau imaginar de exercitare.

După această validare a identității prin identificare, problematica reflectată în studiile de specialitate și mai ales în condițiile fenomenului migraționist al ultimelor valuri este aceea a graniței subtile între identitate și naționalitate^{35, 36}, precum și a paradoxului reflectat cu privire la cazul în care a admite libertatea de alegere a unei identități, deci de identificare, ar însemna ca politicile multiculturaliste să își piardă din esență³⁷. Ca urmare, pe lângă dificultatea corespondențelor incluziune-conservaționism, faptul conceptualizării dezvoltării ca premisă și rezultat al multiplelor identificări într-un spațiu desenat în mod continuu de noi și noi sensuri pe care identitatea le dă acestuia, ca simbol al unui cămin, justifică atractivitatea acestei noțiuni, exercitată asupra unor exponenți ai puterii al căror discurs este marcat de ideologii de stânga. O discuție relevantă în materie de deconstrucție a termenului *dezvoltare* este cea susținută cu privire la amprenta de tip *top-down* în folosirea acestuia, dar și a caracterului puțin democratic, criticat în registru neo-liberal³⁸.

Constructul „dezvoltare acasă” . Ecouri europene

Așa cum a fost precizat în partea introductivă, constructul „dezvoltare acasă” a fost recent utilizat în discursurile publice a două națiuni europene: Ungaria și Italia.

„Ungaria este casa noastră. Trebuie să o apărăm.”³⁹ Așa se exprima prim-ministrul Viktor Orbán în cadrul unui interviu acordat cotidianului *Lokál* în data de 27 septembrie 2016⁴⁰, redat pe pagina oficială a prim-ministrului⁴¹. Succesiv, și legătura cu Europa, mai precis cu Uniunea

---

³⁴ Jan Nederveen Pieterse (ed.), *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*, ed. a II-a, SAGE Publications, Londra, 2010, p. 7.

³⁵ Zygmunt Bauman, *op. cit.*, p. 36.

³⁶ C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *op. cit.*, p. 15.

³⁷ Jan Nederveen Pieterse, *op. cit.*, p. 80.

³⁸ *Ibidem*, p. 117.

³⁹ „Magyarország az otthonunk, meg kell védenünk!”

⁴⁰ https://precedens.mandiner.hu/cikk/20160929_orban_viktor_magyarorszag_az_otthonunk_meg_kell_vedenunk, accesat în 6 noiembrie 2019.

⁴¹ Vezi <http://www.miniszterelnok.hu/magyarorszag-az-otthonunk-meg-kell-vedenunk>, accesat în 6 noiembrie.

Europeană, este așezată pe firul emoțional al căminului: „Simțim că și Europa, pe care toți o iubim, este căminul nostru”⁴². Accentul pus pe teroarea pe care ar sădi-o în Europa valul de migrație definit ca Western Balkan Route⁴³, dar și mai mult pe frica de cei ce vagabondează prin Europa⁴⁴, în cazul în care dezvoltarea de acasă nu ar asigura națiunii cetățeni identificați cu aceasta, reprezintă în cheia de interpretare a analizei o tehnică de reconfirmare cu audiența a unei poziții radicale⁴⁵ în legătură cu gestionarea unei situații de criză. În acest sens, problema națională are întâietate în fața celei globale, iar tema și dezideratul de dezvoltare al Ungariei sunt deduse implicit din autoreferențialitatea cu privire la cămin, relația cu Europa, poziția de salvatori ai Europei și nu numai, ci și ai Vestului și Creștinismului⁴⁶. În acest discurs politic naționalist, căminul este hiperbolizat prin recurgerea la imaginarea a tot ceea ce nu ar însemna un cămin, și anume pericol, „vagabondaj”, puse în antiteză cu categoriile de „simțire” și „iubire”.

Hiperbolizarea căminului, asigurată prin accentuarea dreptului de apartenență al cetățeanului maghiar ca beneficiar al politicilor interne pozitive pentru el, și libertatea de identificare reflectată de capacitatea sa în a nu emigra, în discurs politic, sunt reluate de instituțiile statului maghiar și cu referire la retorica ajutoarelor către state în curs de dezvoltare⁴⁷, realizând astfel o curbă de discurs spre justificarea limitării libertății de mobilitate a celuilalt, prin îngreunarea capacității sale de alegere, ca urmare a prezenței unei opțiuni cu avantaje dominante.

Un discurs de acest tip este repropus în mass-media italiană pe două niveluri: cel al discursurilor Lega Nord, reprezentate de Matteo Salvini, și cel al ONG-urilor și misiunilor care se ocupă cu operaționalizarea proceselor efective de acordare a ajutoarelor în state în curs de dezvoltare. Este vorba despre îndemnul de a-i ajuta în casa lor (*Aiutiamoli a casa loro*)^{48, 49, 50, 51},

---

⁴² „Európát, amelyet mindannyian szeretünk, otthonunknak érzünk” (trad. aut.).

⁴³ Dragan Umek, Claudio Minca, Danica Šantić, „The Refugee Camp as Geopolitics: The Case of Preševo (Serbia)”, în Maria Paradiso (ed.), *Mediterranean Mobilities. Europe's Changing Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019, pp. 37-55.

⁴⁴ „Ne kelljen Európába vándorolniuk” (trad. aut.).

⁴⁵ Norbert Pap, Viktor Glied, Péter Reményi, „Two Faces of the Migration Crisis in Hungary”, în Maria Paradiso (ed.), *op. cit.*, pp. 55-65.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁷ Ministrul Afacerilor Externe Péter Szijjártó, despre cel mai mare program maghiar de investiții pentru dezvoltare în state în curs de dezvoltare, articol publicat în 12.03.2019, accesat la 5 noiembrie 2019, <https://www.echotv.hu/hirek/2019/03/12/szijas-peter-magyarorszag-tortenetenek-legnagyobb-kulfoldi-fejlesztési-programjat-valositja-meg-ugandaban>.

⁴⁸ Vezi ediția din 02.07.2019 a cotidianului online *Il Manifesto*, accesat la 5 noiembrie 2019, <https://ilmanifesto.it/aiutiamoli-a-casa-loro-con-i-fondi-allo-sviluppo>.

⁵². În cazul discursului politic italian avut în vedere, diferit de cel al Academiei, al Vaticanului, al audienței opozante ligii și mișcării Cinque Stelle, noțiunea de *cămin* apare, pe de o parte, privată de valențele emoționale prin lipsa autoreferențialității (casa lor), iar, pe de altă parte, identificarea își găsește un loc explicit în spațiul carității, accentuând o viziune paternalistă asupra alterității.

Limitarea libertății migrantului la mobilitate, la apartenență într-o comunitate de adopție și identificare cu aceasta este dedusă din similara justificare a fondurilor dedicate ajutorării statelor în dezvoltare ce au avut potențial în a furniza asemenea imigranți Italiei, cu condiția statorniciei acestuia într-un spațiu cu care acesta este posibil să nu se fi identificat. În plus față de discursul maghiar, tema responsabilizării pentru Celălalt, ca favoare pentru sine, include apărarea unui cămin al celuilalt, care nu s-ar putea confunda cu cel național. Tot tema responsabilității se referă la viitor și la gestionarea securității și anxietății în gazde și imigranți. Citat de trustul Mediaset, Ministrul Afacerilor Interne Matteo Salvini declara că obiectivul alocării de fonduri pentru ajutorarea statelor în curs de dezvoltare era de a le garanta copiilor refugiaților să crească în civilizațiile lor, iar copiilor (italieni) de a crește liniștiți⁵³.

Cele două retorici prezintă câteva caracteristici comune, pornind de la experiențele diferite în ceea ce privește relația cu Celălalt, care este semnificat, pentru simplificare, în imaginea imigrantului din țări în curs de dezvoltare. În plan social, stereotipul Celuilalt a reunit stereotipuri născute din toate practicile de revenire, circulație a refugiaților, minorilor, femeilor, turismului sau mobilitatea de schimbare *life style*, precum și cea de teroare⁵⁴.

Amândouă se referă la ideea de cămin ca teritoriu de proveniență, spațiu al identificării optime sau loc exclusiv al celui căruia îi aparține formal, prin naționalitate. În timp ce în Ungaria

---

⁴⁹ Vezi articolul semnat de Mattia Madonia publicat în 31.07.2019 în cotidianul periodic online *The Vision*, <https://thevision.com/politica/taglio-fondi-sviluppo-internazionale>, accesat la 5 noiembrie 2019.

⁵⁰ Vezi https://it.sputniknews.com/punti_di_vista/201907077853278-aiutiamoli-a-casa-loro-per-lo-sviluppo-in-africa-servono-300400-centrali-nucleari, 07.07.2019, site oficial al agenției de presă afiliată Rossiya Segodnya, Moscova, accesat la 5 noiembrie 2019.

⁵¹ Vezi <https://www.sullastrada.org/2019/07/18/aiutiamoli-a-casa-loro>, site oficial al ONG Associazione Sulla Strada, președinte Carlo Sansonetti, accesat la 5 noiembrie 2019.

⁵² Vezi https://www.iene.mediaset.it/2019/news/migranti-aiutiamoli-a-casa-loro-paesi-via-di-sviluppo_462565.shtml, articol publicat în 16 iulie 2019 pe site-ul oficial al programului de satiră politică Le Iene, marca Mediaset.

⁵³ „Garantire ai figli dei rifugiati di crescere nelle loro civiltà, e ai nostri di crescere tranquilli” (trad. aut.).

⁵⁴ Maria Paradiso (ed.), *Mediterranean Mobilities: Europe's Changing Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019, p. 7.

discursul analizat face referire la căminul reprezentat de țară, în Italia, referirea la căminul propriu este indirectă, din exterior.

Dihotomiile „aici” și „acolo”, conform cărora „aici” este definit prin existența unui „acolo” bine delimitat, nu sunt noi, iar spațiul este o strategie reprezentățională⁵⁵. Mai mult, ambele retorici valorifică posibilitatea de exercitare a dreptului de apartenență, materializat în faptul posesiunii („a noastră”, „a lor”) prin satisfacerea nevoii de siguranță și integritate, dar aclamă diferențe culturale și de civilizație (implicit pentru discursul unghuresc, explicit pentru cel italian).

Deși accentuarea diferențelor culturale și a contextului asigurării separării reflectă o orientare antiglobalizatoare, căci culturile trebuie „să se oprească, să se întâlnească, să se amestece”⁵⁶, aceste diferențe sunt folosite pozitiv, pentru a accentua depărtarea lui „aici” de „acolo”. Dar rezultatul este tot, explicit, o viziune comună asupra necesității unor practici paternaliste, prin oferirea de sprijin financiar în scopul dezvoltării.

În vocabularul uzual, precum și în discursul politic, regional și global, termenul *dezvoltare* sau *development* este în continuare foarte folosit, pentru a înlocui o serie de noțiuni care, în mod referențial, ar descrie evoluția în timp a unui obiect-subiect al dezvoltării. În discursurile radicalizante avute în vedere, percepția asupra dezvoltării este clasică, în sensul că aceasta este privită atât sub aspectul de proces, cât și sub acela de percepție a obiectului-subiect al dezvoltării asupra mizelor de devenire și a modelului de acțiune pentru realizarea obiectivelor de schimbare⁵⁷. Astfel, prin retorica apelului la acțiune de tip *top-down* sau justificarea unei acțiuni de acest fel, mesajul este că o percepție oficială și de împărtășit a dezvoltării ca proces este aceea că acest proces ar porni în mod necesar „de acasă”⁵⁸, de acolo unde Sinele este presupus a fi identificat, recunoscut și unde emoția apartenenței este nemijlocită, în condițiile garantării dreptului la aceasta.

Discuția despre o posibilă inovare a discursului radicalizant european prin promovarea de sloganuri aparent pro-globalizare, mai ales în contextul în care, cel puțin în ceea ce privește cazul Italiei, partidul Lega Nord a câștigat considerabile audiențe în ultimii ani, își găsește suport teoretic în studiile de specialitate, însă centrul de greutate al construcției „dezvoltare acasă” se

---

⁵⁵ Mike Crang, Nigel Thrift (ed.), „Introduction”, în *Thinking space*, Routledge, Londra, 2000, p. 1.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 18.

⁵⁷ C.A.O. Van Nieuwenhuijze, *op. cit.*, p. 23.

⁵⁸ *Ibidem*.

află în acest „acasă”, ce poate reprezenta în sine o destinație, ca miză și rezultat al dezvoltării, în accepțiunea sa de proces: revenirea sau ajungerea acasă, precum călătoria lui Ulise.

„Casă a dezvoltării”. Perspective africane

Discursurile radicalizante ale Europei, ce au generat, au pus în circulație și, ca atare, au propus mentalului colectiv constructul de „dezvoltare acasă”, cu valențe ca „la tine acasă” sau „la ei acasă”, vor fi, în cele ce urmează, puse față în față cu câteva dintre concluziile provenind din studii de specialitate cu privire la percepția africană asupra unui asemenea construct, rearanjat sub forma „casă a dezvoltării”, ca urmare a valorii diferite acordate fiecărei noțiuni și interdependenței acestora în discurs.

Prin descrierea pe care Van Nieuwenhuijze o face fenomenului de regresie a locului de apartenență, din „cămin” în „casă”, odată cu materializarea efectelor dezvoltării invazive, nesustenabile⁵⁹, este reflectat caracterul impersonal al noțiunii de *casă*, atunci când este vorba despre emoțiile legate de desăvârșirea apartenenței și a identificării. Este deopotrivă sugerat caracterul de obiectiv – cu sensul de finalitate – al dezvoltării, pornind de la accepțiunea sa de proces menit să ordoneze, să armonizeze. Acest obiectiv ar fi de a transforma, prin logica inversă, „casa” într-un „cămin”.

În registru african, desăvârșirea apartenenței și identificarea sunt libertăți și drepturi de factură postcolonială, în discursuri recente care privesc atât decolonizarea rațiunii⁶⁰, cât și a perspectivelor⁶¹. Noțiunea de *casă* este privită mai puțin din perspectiva naționalistă, prezentă în retorica radicală europeană, cel puțin în raport de cum apare această noțiune articulată în contextul comunicării interculturale și al interferențelor afro-europene. Această noțiune se leagă mai bine de cea de *diaspora*⁶². Interdependența dintre cămin și experiența diasporică a fost recunoscută de cetățeni ai statului Zimbabwe după conflictele anilor 2000, al căror rezultat fuseseră chiar creșterea anxietății și a sentimentului de tranzitivitate⁶³.

---

⁵⁹ *Ibidem*, p. 15.

⁶⁰ Achille Mbembe, *Critica rațiunii negre*, Idea & Design, Cluj-Napoca, 2016.

⁶¹ Ngugi wa Thiong'o, *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*, Zimbabwe Publishing House (Pvt.) Ltd., 1981.

⁶² Claire Mercer, Ben Page, Martin Evans, *Development and the African diaspora: Place and the Politics of Home*, Zed Books Ltd., Londra, 2008, p. 51.

⁶³ Robert W. Compton Junior, Ho Hon Leung, Yaser Robles (ed.), *Dynamics of community formation: Developing identity and notions of home*, Springer Nature, New York, USA, 2018, pp. 3-13, p. 201.

Nu mai puțin fluidă decât casa ori comunitatea, diaspora contribuie relevant la dezvoltarea zonelor definite ca fiind „acasă” considerând factorul „origine”, însă spațiul la care se face referire este limitat la continentul african. Diaspora internațională este ne semnificativă cu privire la numărul ei, volumul contribuțiilor financiare pentru dezvoltarea comunității de origine, numărul de vizite sau implicarea în viața comunității de origine⁶⁴.

În studiile africane, căminul diasporei africane este prezentat a fi posibil oriunde, ca urmare a faptului că apartenența este integral inspirată de libertatea de identificare pe baza relațiilor sociale, și nu pe logica locului⁶⁵. Tendința de a minimaliza importanța casei a fost criticată ca provenind mai degrabă din cultura vestică⁶⁶, însă ceea ce în această critică este considerată o eliberare utilitariană de categoria locului pare a fi mai degrabă exercitarea a două libertăți reunite sub același acoperiș, libertatea de identificare și cea de mobilitate. O dovadă etnografică în acest sens a fost furnizată de nuvelista Maryse Condé, care s-a concentrat pe deziluziile diasporei de a se identifica cu Africa⁶⁷.

Deși constructul de „dezvoltare acasă” din retorica europeană în subiect susține ideea că o premisă a dezvoltării este căminul, iar practici și politici de dezvoltare au luat în considerare aceleași idei asupra dezvoltării care ar începe de acasă, din comunitatea de identificare⁶⁸, în condițiile globalizării și ale preocupării de a garanta cât mai multe libertăți indivizilor, cu mize pentru dezvoltare, identificarea ar fi posibilă în mai multe spații, locuri fizice sau comunități. Identificarea este relativă și ar presupune pe fond o limitare a dreptului absolut de identificare al membrilor comunității dezirate de subiect ca spațiu de identificare, dacă admitem critica discursului multiculturalist cu privire la diferențele culturale ca armă a celor slabi⁶⁹ și validăm ipoteza că nu există culturi superioare, ele având aceeași forță potențială de a se impune asupra alteia.

În acest punct s-ar putea stabili o conexiune între percepția de factură europeană a cazurilor analizate și cea africană. Ea pornește de la libertatea de identificare și limitele acesteia.

---

⁶⁴ Claire Mercer, Ben Page, Martin Evans, *op. cit.*, p. 12.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 52.

⁶⁷ Mineke Schipper, *Imagining Insiders: Africa and the Question of Belonging*, Cassell, Londra, 1999, p. 102.

⁶⁸ Victor Ogbonnaya Okorie, „Retooling Africa’s Development: Child and Youth Inclusion in the Development Agenda”, în Olayinka Akanle, Jėmí Olálėkan Adėsnėn (ed.), *The Development of Africa Issues, Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 202, 289-307.

⁶⁹ Beth Epstein, *Collective terms: Race, Culture, and Community in a Stat-Planned City in France*, Bergham Books, 2011, p. 139.

Retorica europeană încearcă să ghideze atenția, atunci când e vorba despre dezvoltare, către comunitatea de acasă, ca fiind exclusiv cea a locului de origine-cetățenie, în timp ce din retorica studiilor africane și postcoloniale comunitatea este cea dată de identificarea aspațială. Fiindcă aceasta joacă un rol de gen proxim primeia, iar noțiunea *cămin* este valorificată diferit, fundamentarea unui discurs sau a unor politici antimigraționiste pe oferirea de ajutor financiar comunităților în scopul limitării dreptului la mobilitate, apartenență ca și căutare sau identificare apare ca fiind golită de sensuri.

Date fiind limitările legale și naturale la libertatea de mobilitate, dificultatea de a ajunge în Europa (cel mai adesea pe ruta clasică, prin Italia, a Mării Nostrum⁷⁰), identificarea aspațială, dar mai ales caracterul atemporal al gândirii tradiționale africane subliniat de John Mbiti, conform căruia africanii nu fac planuri de viitor⁷¹, sosirea imigranților africani în Europa nu corespunde cu o imediată revendicare a dreptului la apartenență, deși identificarea ar fi putut avea loc anterior acestui moment. De altfel, chiar exercitarea acestui drept, mai complex decât simpla garantare a șederii, întrucât presupune efortul comunității de incluziune, nu reprezintă un fapt al posesiunii, ca în cazul retoricii maghiare.

Chestiunea identificării anterioare proiectării unei migrații către Europa dinspre Africa, în accepțiunea identificării ca și căutare de recunoaștere, dar și ca afinitate culturală, este, pe de altă parte, reflectată de Edward Blyden atunci când înscria Africa pe o hartă mentală a actelor de curaj, amintind chiar de Garibaldi, Kossuth, Bismarck, Ashanti și zuluși, încă din anul 1887⁷².

Din punctul de vedere al rezultatului dezvoltării prin exercitarea dreptului la mobilitate, prin emigrarea către țări mai dezvoltate, o ipoteză de luat în considerare ar fi aceea că dorința la mobilitate spre Europa, mai ales considerând cazul țărilor care se află în stare de pace, nu ar fi insuflată doar de nevoia sau convingerea de a se dezvolta cu orice preț prin creșterea propriului nivel de trai și a ajuta mai apoi comunitatea de proveniență, așa cum a fost sugerat în discursul european. Ipoteza europeană este, de fapt, în contradicție cu discursurile postcolonialiste care încă valorifică ideea de efect de subdezvoltare produs de colonialism⁷³, în raport cu care o creștere economică drept urmare a contribuției diasporei nu garantează o dezvoltare, mai ales

---

⁷⁰ M. Accorinti, M. Demurtas, M. Vitiello, „Unaccompanied Minors in Italy and Arrivals by Sea. Migration Data, Patterns, and Pathways”, în Maria Paradiso (ed.), *op. cit.*, pp. 65-77.

⁷¹ Kwasi Wiredu (ed.), *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004, p. 9.

⁷² Pieter Boele Van Hensbroek, „Some Nineteenth-Century African Political Thinkers”, în Kwasi Wiredu (ed.), *op. cit.*, pp. 78-90.

⁷³ Walter Rodney, *How Europe Underdeveloped Africa*, Bogle-L'Ouverture Publications, Londra, Tanzanian Publishing House, Dar-Es-Salaam, 1973, Transcript from 6th reprint, 1983.

dacă s-ar lua în considerare un indice al fericirii foarte redus, ca urmare a costului cultural presupus de acceptarea unei asemenea căi de dezvoltare, în perspectivă africană.

Concluzie și discuții

Constructele „dezvoltare acasă” sau „casă a dezvoltării”, așa cum au fost ele analizate, prin definirea noțiunilor care le compun, sunt utile conceptualizării unei comunicări în oglindă, între o perspectivă radicală, axată pe spațiu, material, preponderent individualistă, cum este ea exprimată prin retorica extremistă a Europei, și una libertariană, aspațială, atemporală, comunitariană, exprimată prin retorica africană, dar și cea a studiilor ce o susțin.

În definirea casei drept cămin, a dezvoltării ca proces sau percepție, a comunității ca fundament și reprezentare a căminului, a diasporei (și rolului său în validarea unui concept de dezvoltare care este de sorginte vestică, asimilarea sa fiind în sine un prim act de identificare), s-a observat fluiditatea acestor noțiuni. Ca urmare, și constructele „dezvoltare acasă” și „casă a dezvoltării” urmează același regim. Fluiditatea le conferă o majoră capacitate de deconstrucție.

Astfel, sensurile din retorica maghiară asupra constructului sunt ușor cinice, responsabilitatea de a ajuta fiind asimilată sacrificiului tipic salvatorului. În ceea ce privește retorica italiană, Italia fiind o societate mai deschisă, cu experiență de migrație masivă recentă și cu trecut colonial, aceasta pare mai blândă, concentrată pe conservarea elementului civilizator, ca reconfirmare a atitudinii paternaliste față de state în curs de dezvoltare.

În ambele cazuri, miza dezvoltării este pură demagogie din perspectivă africană, întrucât acțiunile propuse vizează ajutorarea prin capitaluri financiare, deci o considerare clasică a dezvoltării ca și creștere economică. Așa cum anterior a fost reflectat și raportat la critica manifestării relațiilor de putere, acest tip de ajutor contribuie masiv la limitarea libertăților omului, în calitate de subiect al dezvoltării.

În continuarea paradigmei „Dezvoltarea începe acasă”, aceasta s-ar putea considera ca terminând acasă, în condițiile în care, ca deziderat, dezvoltarea este atinsă prin plenitudinea reconfirmării drepturilor și libertăților sale, ceea ce ține nu atât de simpla capacitate, cât de conștientizarea și cunoașterea acestora. Pe de altă parte, în viziune neoliberală, o discuție despre oferirea de ajutor financiar sau nevoia de ajutor este criticabilă nu doar prin prisma potențialului său de a limita libertăți fundamentale, ci și din perspectiva rolului diasporei în cristalizarea unor comunități puternice, reale, interesate de evoluție și schimbare. Odată practicile și politicile de

ajutor cu capital financiar sunt puse în aplicare, diaspora ar căpăta inconsistență și prin aceasta comunitățile ar fi devitalizate.

Analiza comparativă și interferențială a celor două constructe reflectă cum, în final, constructul „casă a dezvoltării” este o proiecție a celui definit ca „dezvoltare acasă”, riscând a se confunda în perspectiva africană și a fi puse în opoziție în cea europeană. Ecouri provenind și din alte țări europene (ca unul dintre motivele susținute de Gilets Jaunes, părți ale discursului opiniei publice în justificarea Brexit) sunt relevante pentru a susține o majoră orientare spre înțelegerea discursului „dezvoltării acasă” ca fiind producător de efecte, dar nici una dintre viziuni nu ar considera aceste efecte dezirate și pozitive. Pentru europeni, pentru că „dezvoltarea acasă” poate genera o revalorizare a discriminării pozitive, pentru migranți din Lumea a Treia, în acest caz africani, pentru că „dezvoltarea acasă” repropune paradigmele colonialiste.

Pe de altă parte, considerarea globului drept casă a dezvoltării este reprezentată în studii ai autorilor africani de poziția împotriva marginalizării. De aceea, retorica dezvoltării acasă este susceptibilă de aceeași opoziție. Cu toate că această opoziție africană nu pare la fel de consistentă ca opoziția discursului european extremist cu privire la percepția europeană că „africanul” ar căuta în Europa un spațiu de identificare sau o casă care să-i creeze premisele unei dezvoltări și asupra căreia să exercite un drept de apartenență similar, în fapt, acest drept de apartenență apare diferit înțeles, operând cu categoria de spațiu singular, în cazul perspectivei europene (reprezentate, *e.g.*, în discursul Fidesz) și de spațiu multiplu, în cazul perspectivei africane.

Operând într-un spațiu multiplu, în valorificarea drepturilor și libertăților de a se identifica, de a aparține, de a-și constitui material și emoțional o casă, diaspora africană ar reprezenta, în percepție europeană, singurul subiect african activ în materia dezvoltării Africii, ca etalon și obiect al dezvoltării. Această percepție este voit reductivă și confuzia dintre diaspora africană și imigrantul sau refugiatul din țări considerate ca făcând parte din Sudul Global sau din Orientul Mijlociu este instrumental perpetuată într-un asemenea discurs public al Europei. Parafrazând-o pe autoarea Fatima El-Tayeb, în cadrul Conferinței AfroEuropeans de la Lisabona din 4-6 iulie 2019, diaspora africană ar fi o comunitate de eterni emigranți.

Bibliografie

AANEMENE, Benjamin, „Health and Diseases in Africa”, în Olayinka Akanle, Jěmí Olálékan Adésěń (ed.), *The Development of Africa Issues, Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 207-227.

ACCORINTI, M.; DEMURTAS, P.; VITIELLO, M., „Unaccompanied Minors in Italy and Arrivals by Sea. Migration Data, Patterns, and Pathways”, în Maria Paradiso (ed.), *Mediterranean Mobilities: Europe’s Changing Relationships*, Springer International Publishing, 2019, Cham, pp. 65-77.

AKANLE, Olayinka, „Non-state Actors as the Strategic Realm in Africa’s Development”, în Olayinka Akanle, Jimí Olálékan Adésinà (ed.), *The Development of Africa Issues: Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 289-307.

BAUMAN, Zygmunt, *Culture in a Liquid Modern World*, trad. de Lydia Bauman, Polity Press, Cambridge, 2001.

BELLO, A.G.A., „Some methodological controversies in African Philosophy”, în Kwasi Wiredu (ed.), *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004, pp. 263-274.

BLACKSHAW, Tony, *Key concepts in community studies*, Sage Publication Ltd., Londra, 2010.

BLUNT, Alison Blunt; DOWLING, Robyn, *Home: Key Ideas in Geography*, Routledge, New York, 2006.

BURIAN, Alexandru, *Geopolitica lumii contemporane. Curs de lectii*, CEP USM, Chişinău, 2008.

CRANG, Mike; THRIFT, Nigel (ed.), „Introduction”, în *Thinking space*, Routledge, Londra, 2000, pp. 1-32.

CRUSH, Jonathan (ed.), *Power of development*, Taylor & Francis e-Library, Routledge, 1995, 2005.

DUYVENDAK, Jan Willem, *The Politics of Home: Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United States*, Macmillan Publishers Limited, Hampshire, 2011.

EPSTEIN, Beth, *Collective terms: Race, culture, and community in a state-planned city in France*, Bergham Books, New York, 2011.

ESTEVA, Gustavo, „Development”, în Wolfgang Sachs (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books Ltd., Londra, New Jersey, Zed Books Ltd., New Jersey, 1992, pp. 6-26.

HALL, Catherine, „Histories, empires and the post-colonial moment”, în Iain Chambers, Lidia Curti, *The Post-colonial Question*, Routledge, Londra, 1996, pp. 65-78.

JOHNSON, Craig, *Arresting Development. The power of knowledge for social change*, Routledge, New York, 2009.

KANPOL, Berry; McLAREN, Peter, *Critical multiculturalism: Uncommon voices in a Common struggle*, Henry A. Giroux, Paulo Freire (ed.), Greenwood Publishing Group, Inc., Westport, 1995.

LEUNG, Ho Hon, „Introduction: Home, Community and Identity”, în Robert W. Compton, Jr., Ho Hon Leung, Yaser Robles (ed.), *Dynamics of community formation. Developing identity and notions of home*, Springer Nature, New York, 2018, pp. 3-13.

MBEMBE, Achille, *Critica rațiunii negre*, Idea & Design, Cluj-Napoca, 2016.

MERCER, Claire; PAGE, Ben; EVANS, *Development and the African Diaspora. Place and the Politics of Home*, Zed Books Ltd., Londra, 2008.

O'MARA, Kathleen, „Constructing Home and Family in Accra”, în Robert W. Compton, Jr., Ho Hon Leung, Yaser Robles (ed.), *Dynamics of community formation. Developing identity and notions of home*, Springer Nature, New York, 2018, pp. 161-187.

OKORIE, Victor Ogbonnaya, „Retooling Africa's Development: Child and Youth Inclusion in the Development Agenda”, în Olayinka Akanle, Jěmí Olálékan Adésěńf (ed.), *The Development of Africa Issues, Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 289-307.

PAP, Norbert; GLIED, Viktor; REMENYI, Péter „Two Faces of the Migration Crisis in Hungary”, în Maria Paradiso (ed.), *Mediterranean Mobilities: Europe's Changing Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019, pp. 55-65.

PARADISO, Maria (ed.), *Mediterranean Mobilities: Europe's Changing Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019.

PHIRI, Madalitso Zililo, „Africa's governance travails after more than two decades of democratic experiments”, în Olayinka Akanle, Jěmí Olálékan Adésěńf (ed.), *The Development of Africa Issues, Diagnoses and Prognoses*, Cham, 2018, pp. 133-155.

PIETERSE, Jan Nederveen (ed.), *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*, ed. a II-a, SAGE Publications, Londra, 2010.

RAPLEY, John, *Understanding Development*, Lynne Rienner Publishers, Inc., Londra, 2007.

RODNEY, Walter, *How Europe Underdeveloped Africa*, Bogle-L'Ouverture Publications, Londra, Tanzanian Publishing House, Dar-Es-Salaam, 1973, Transcript from 6th reprint, 1983.

SACHS, Wolfgang (ed.), „Introduction”, în Wolfgang Sachs (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books Ltd., Londra, Zed Books Ltd., New Jersey, 1992.

SCHIPPER, Mineke, *Imagining Insiders: Africa and the Question of Belonging*, Cassell, Londra, 1999.

SEN, Amartya, *Development as freedom*, Alfred A. Knopf, Inc., New York, 2000.

TAYLOR, Charles, *Modern Social Imaginaries*, Duke University Press, Durham, 2004.

Thiong'o, Ngũgĩ wa, *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*, Zimbabwe Publishing House (Pvt.) Ltd., 1981.

UMEK, Dragan; MINCA, Claudio; ŠANTIĆ, Danica „The Refugee Camp as Geopolitics: The Case of Preševo (Serbia)”, în *Mediterranean Mobilities: Europe's Changing Relationships*, Springer International Publishing, Cham, 2019, pp. 37-55.

VAN HENSBROEK, Pieter Boele, „Some Nineteenth-Century African Political Thinkers”, în Kwasi Wiredu (ed.), *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004, pp. 78-90.

VAN NIEUWENHUIJZE, C.A.O., *Development Begins at Home: Problems and Prospects of the Sociology of Development*, The Anchor Press Ltd., Essex, 1982.

WIREDU, Kwasi (ed.), *A companion to African Philosophy*, Blackwell Publishing, New Jersey, 2004.